

Op weg naar een vrijzinnige ethiek

Ethiek lijkt in. De actualiteitenrubrieken besteden ruim aandacht aan morele vragen rond euthanasie en moderne genetica. Op de opiniepagina's is al een tijdlang een debat gaande over normen en waarden en burgerschap en vanuit de politiek wordt daarvoor zelfs verwachtingsvol naar de kerken gekeken.

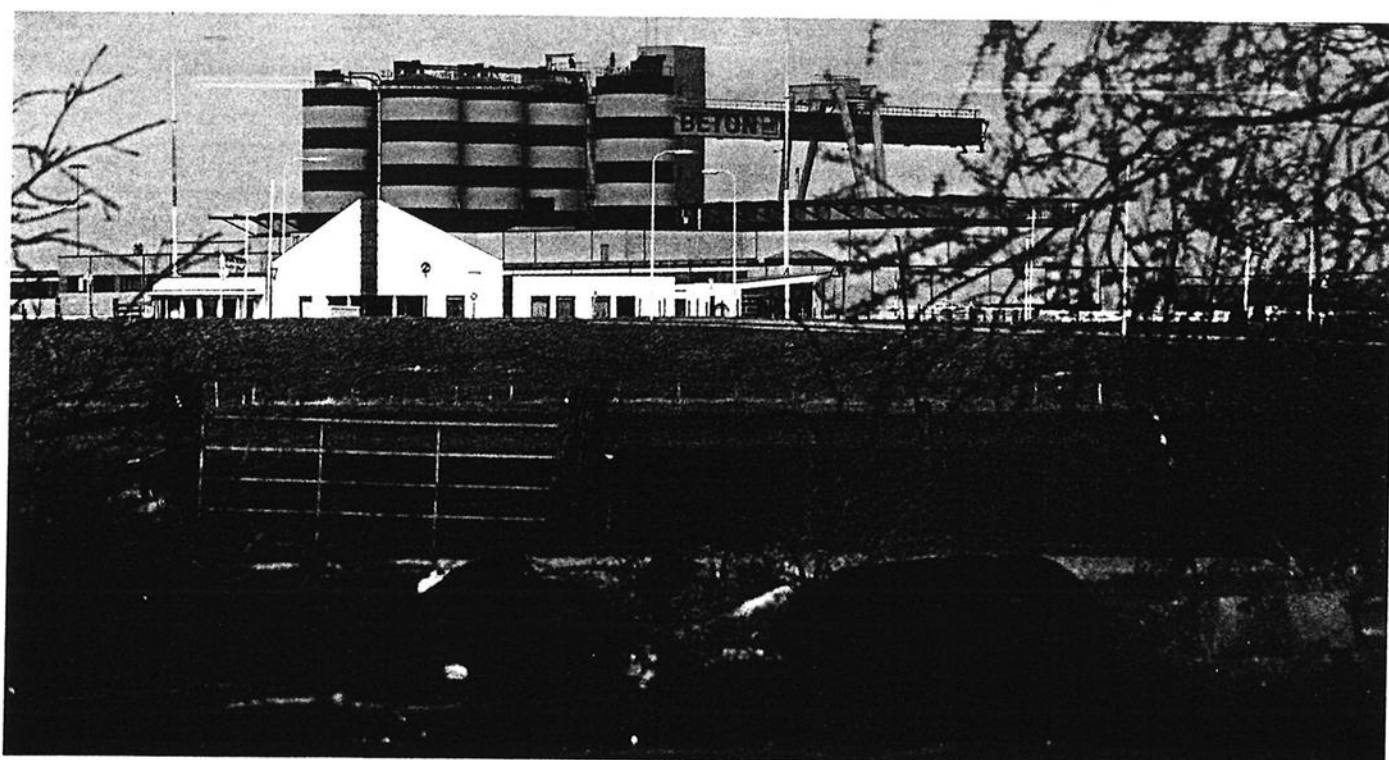
In deze discussies ontbreekt een herkenbaar vrijzinnige bijdrage. Enkele uitzonderingen daargelaten zijn vrijzinnige theologen opvallend afwezig in het publieke debat. Enkele decennia geleden was dit anders; toen waren mensen als Heering en De Graaf juist toonaangevend. Toch is er wel degelijk behoefte aan een vrijzinnige inbreng in deze debatten. Sterker nog, naar mijn idee vraagt onze tijd bij uit-

stek om een vrijzinnige ethiek.

Authentiek

Ethiek staat nooit los van zijn context. Een agrarische samenleving vereist andere morele normen om het samenleven mogelijk te maken dan een hoogindustriële samenleving. Alleen al daarom is het niet mogelijk om bijbelse normen rechtstreeks te vertalen naar onze tijd.

Onze samenleving valt te karakteriseren als dynamisch, complex en individualistisch. Dynamisch: de ontwikkelingen, technologisch en sociaal, gaan razendsnel. Dat betekent dat morele normen zich voortdurend moeten ontwikkelen om nog te passen bij nieuwe situaties. Complex: de samenleving is heel ingewikkeld geworden en een mens leeft en werkt in een groot aantal verschillende contexten (die bovendien allemaal weer heel snel veranderen). Voor elk van die andere contexten gelden vaak weer andere morele verantwoordelijkheden en andere morele vereisten. Individualistisch: het individu is veel centraler komen te staan in de moraal en individuen zijn minder sterk ingebed in allerlei sociale verbanden. Bovendien wordt van hen verwacht dat zij een authentiek eigen leven leiden waarin zij bewust hun eigen levensovertuigingen ontwikkelen in plaats van deze kritiek-

loos over te nemen van anderen. Een dergelijke samenleving stelt bepaalde eisen aan de ethiek. Een gedetailleerd stelsel van altijd geldig geachte morele regels past hier niet goed bij. Zo'n starre doctrine kan nooit voldoende recht doen aan de grote variatie in maatschappelijke verantwoordelijkheden en contexten, en kan niet adequaat inspelen op de snelle ontwikkelingen in techniek en samenleving.

Doordenking

Regels zijn hiervoor te inflexibel. De regel 'Gij zult niet doden' biedt bijvoorbeeld een te simpel kader voor de omgang met euthanasie of abortus. De achterliggende waarde 'Eerbied voor het leven' biedt wel een bruikbaar startpunt, maar is nog zodanig algemeen dat een verdere uitwerking nodig is om te bekijken wat deze waarde in concrete situaties kan inhouden. Daarmee komt een sterker accent te liggen op de individuele verantwoordelijkheid om deze achterliggende waarden te vertalen naar de praktijk en naar het persoonlijk handelen. Daarbij moeten mensen steeds opnieuw bereid zijn tot een kritische doordenking van de eigen morele opvattingen in het licht van veranderende omstandigheden.

Een ethiek voor deze tijd moet dus flexibel en dynamisch zijn, meer gericht op achterliggende waarden dan op regels, meer op individuele verantwoordelijkheid dan op het navolgen van externe normen. Iedere

morele uitspraak moet gezien worden als principieel voorlopig, zodat de moraal steeds weer bekritiseerd kan worden en verder ontwikkeld. Die ontwikkeling is overigens niet alleen nodig omdat de samenleving verandert, maar ook omdat mensen zelf groeien in de loop van hun leven en daarmee verandert ook de moraal die bij hen past.

Individu

Het zal nu duidelijk zijn waarom ik denk dat een vrijzinnige benadering van ethiek juist voor onze tijd zinvol is. De bovengenoemde eisen passen goed bij de vrijzinnige traditie. De nadruk op individuele verantwoordelijkheid, de principiële bekritiseerbaarheid en voorlopigheid van morele uitspraken, de openheid voor de samenleving en de gerichtheid op wezenlijke waarden in plaats van op een dogmatisch regelsysteem – het zijn evenzovele kenmerken der vrijzinnigheid.

Maar dit is slechts de helft van het verhaal. Want er komt aldus een grote verantwoordelijkheid te rusten op het individu. Door de genoemde individualisering krijgen mensen bovendien nog minder steun van de omgeving. Nu zou dit geen probleem zijn als de mens niet alleen van nature geneigd was tot alle goeds, maar ook nog wist wat dat goeds was. Dit lijkt me echter een veel te optimistische visie.

Het individu kan zijn morele waarden en de kracht om daaraan vast te houden zeker niet alleen in zichzelf vinden. Het lijkt me dat hier een belang-

rijke achtergrond ligt van het normen en waardendebat en van de zorgen over burgerschap. Hoe zorg je dat al die vrije individuen hun toegenomen verantwoordelijkheid goed uitoefenen? Voor inhoudelijke oriëntatiepunten kunnen we ons natuurlijk richten op de filosofische ethiek. Maar hoe mooi filosofische theorieën ook kunnen zijn, je haalt er niet de inspiratie, de motivatie uit om ook moreel juist te gaan handelen. Zeker wanneer daar weerstanden voor moeten worden overwonnen of zelfs offers voor moeten worden gebracht.

Inspiratie

Daarom zul je die inhoudelijke motivatie ergens anders moeten halen. Dat kan op veel manieren, bijvoorbeeld uit de ontmoeting met andere mensen en daardoor geraakt worden, of uit een geloofsovertuiging. Ik denk dat de kracht van de christelijke traditie is dat ze heel veel manieren om die motivatie te bevorderen combineert. Inspiratie kun je krijgen uit de bijbelse verhalen en visioenen, uit de preken die aangeven dat het ook anders kan, uit de liederen die gezongen worden, uit het samenzijn met de gemeente, gericht op een andere werkelijkheid. Hier ligt dus een eerste rol van de kerken in het debat over normen en waarden, maar dat is vermoedelijk een andere rol dan veel politici verwachten. Het gaat om het levend houden van waarden en visioenen, om het

Misschien ligt de bijdrage van de vrijzinnigheid aan de hedendaagse ethiek in de manier waarop het debat gevoerd wordt.

bemoedigen en steun bieden bij de zware verantwoordelijkheid die burgers in onze samenleving toegeschoven krijgen.

Een tweede rol sluit daarbij aan. Abstracte filosofische theorieën, maar ook die heel inspirerende bijbelse verhalen kunnen ons slechts een algemene oriëntatie bieden. Hoe bepalen we op basis daarvan hoe we concreet moeten leven? Vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping zijn mooie woorden, maar wat betekent dat voor Schiphol? Er is dus nog een verdere vertaling en interpretatie

nodig. Ook dat kunnen we niet alleen – de wereld is te complex, onze gevoelens vaak te tegenstrijdig en verward. Gesprekken met anderen kunnen ons helpen om onze morele overtuigingen helder te krijgen. Er is dus behoefte aan een plek waar we met elkaar kunnen doordenken over deze vragen en onze opvattingen kunnen uitwisselen en kritisch toetsen. De kerk is een van de weinige plaatsen buiten de privé-sfeer, waar mensen nog heel intensief met elkaar in gesprek zijn. Dat schept mogelijkheden, maar ook verplichtingen.

Het is niet toevallig dat momenteel juist vanuit vrijzinnige hoek tal van initiatieven opkomen voor plaatsen van bezinning als het Haagse Uytendogaert. De democratische kerkstructuur en -cultuur die kenmerkend is voor onze traditie, kan nu juist een basis vormen voor een open en gelijkwaardige bezinning over morele vragen.

(Schijn)zekerheid

Terugkomend op mijn constatering aan het begin van dit stuk: waarom is er geen vrijzinnige bijdrage aan publieke debatten? Het antwoord ligt nu voor de hand. De specifiek vrijzinnige bijdrage zit niet zozeer in de inhoud. Afgezien van de nadruk op vrijheid en verantwoordelijkheid – die tegenwoordig echter zo algemeen aanvaard is dat het nauwelijks nog specifiek vrijzinnig genoemd kan worden – heeft de vrijzinnigheid geen andere inhoudelijke waarden of verhalen dan de filosofische ethiek of het christendom in het algemeen. Het wezenlijk vrijzinnige zit in de houding ten opzichte hiervan, in het niet voortdurend zoeken van (schijn)zekerheid, in het voorlopige en open karakter van morele overtuigingen. Maar dat zijn nu typisch kenmerken die zich in korte stellingen in krantenartikelen of tv-bijdragen moeilijk laten vatten. Misschien ligt de bijdrage van de vrijzinnigheid aan de hedendaagse ethiek dan ook niet zozeer in de argumenten, maar wel in de manier waarop het debat gevoerd wordt.

Wibren van der Burg is rechtsfilosoof en ethicus aan de KUB en landelijk bestuurslid van de Remonstrantse Broederschap.